

TARTIŖMALI İLMİ TOPLANTILAR DİZİSİ

SÜNNETİN DİNDEKİ YERİ

Prof. Dr. Hayreddin KARAMAN Doç. Dr. Mevlüt GÜNGÖR
Yrd. Doç. RaŖit KÜÇÜK Prof. Dr. Selahattin POLAT
Prof. Dr. Nureddin ITR Prof. Dr. İsmail Lütfl ÇAKAN
Ayetullah Seyyid Murtaza ASKERİ Prof. Dr. İbrahim CANAN
Prof. Dr. Abdullah AYDINLI Prof. Dr. M. YaŖar KANDEMİR
Doç. Dr. Hayri KIRBAŖOĐLU Prof. Dr. M. Tufeyl UMERUDDİN
Zafer İshak el-ENSÂRİ

ENSAR NEŖRİYAT

HADİSLERİN KUR'ÂN'A ARZININ PROBLEMLERİ

Prof. Dr. Salâhaddin POLAT

E. Ü. İlahiyat Fakültesi

Öğretim Üyesi

Günümüzde entellektüeller başta olmak üzere pek çok müslüman, hadislerin senedlerinin sağlam olmasının yetmediğini, metinlerinin yani muhtevalarının da Kur'ân'la çelişip çelişmediğinin kontrol edilmesi gerektiğini dile getirmektedirler. Özetle söylenmek istenen şudur: Eğer bir hadis Kur'ân'daki bir hükme, bir inanca, bir ilkeye, bir habere... veya bunlardan birden fazlasına ters düşüyorsa reddedilmelidir. Çünkü Hz. Peygamber Kur'ân'a ters bir şey söylemez ve yapmaz. Bile bile böyle bir şeyi onaylamaz. Eğer Kur'ân'la hadis arasında çelişki varsa o hadis Peygamber'e (a. s.) ait değildir. Yani sahih değildir. Şu halde işin uzmanları bir an önce bütün hadisleri Kur'ân'la test etmeli ve müslümanlar Kur'ân'a uygunluğu sabit olan hadislerle gönül rahatlığıyla amel etmelidirler. Böylece senet tenkidinin yetersiz kaldığı durumlarda bu yetersizlik giderilmiş olacak, hadis diye dine sokulmuş pek çok din dışı unsur temizlenecektir. Metin tenkidinin, dolayısıyla arz taleplerinin popülarite kazanmasının sebepleri üzerinde durmak bu çalışmamızın konusu dışındadır. Sadece teoride son derece cazip, mantıklı ve gerekli görünen arz işleminin uygulamadaki problemlerini ortaya koymaya çalışacağız. Arz, standard bir ölçme ve değerlendirme işlemi değildir. Kur'ân' ve hadislerin doğru anlaşılması halinde doğru sonuçlar verecektir. Şu halde nasların anlaşılmasında hangi problemler sözkonusu ise arz işleminde de aynı problemler mevcuttur.

Biz bu tebliğimizde arz bağlamında bu problemlerden tesbit edebildiklerimizi ve önemli gördüklerimizi maddeler halinde arz etmeye çalışacağız:

1. Kur'ân' ve Sünnetin Kendi İç Bütünlükleri

Burada asıl maksadımız metin bütünlüğüdür. Bir âyetin, Kur'an'ın bütün âyetleri içerisinde, bir hadisin sahih sayılan bütün hadisler içerisinde bir bütünlüğü mevcuttur. Ayrıca aynı hadisin birden çok varyantı olması itibarıyla, hadis için, Kur'an hakkında söz konusu olmayan ikinci bir bütünlük problemi söz konusudur. Yani, bir hadisin bütün varyantları toplanmadan değerlendirmeye tâbi tutulursa yanlış sonuçlara varılabilir. Çünkü, bir hadisin farklı varyantlarının mukayesesi sonucunda, ilk rastladığımız varyantdakinden farklı şekilde anlayabiliriz. Dolayısıyla bir varyantıyla Kur'an'a aykırı gördüğümüz bir hadisi, başka varyantları doğrultusunda değerlendirence aykırı görmeyebiliriz. Buna tipik bir misal olarak Ebû Hüreyre'den nakledilen "Üç şeyde uğursuzluk vardır..." (1) hadisini verebiliriz. Hadisin başka varyantlarında hadisin Ebû Hüreyre'nin sözün yarısında Paygamberimizin huzuruna girdiğinden hadisi yanlış anladığı ortaya çıkmaktadır. Şu halde herhangi bir yerde rastladığımız veya işittiğimiz bir hadisi elimize alıp, Kur'an'ın altıbin küsur âyetiyle karşılaştırmak suretiyle arz yapamayız. Önce elimizdeki hadisin bütün varyantlarını tesbit edeceğiz. Sonra bu hadisi sünnetin bütünlüğü içerisinde ilgili diğer hadisler içerisinde değerlendireceğiz. Sonra o hadisle ilgili âyetleri, yine Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde inceleyeceğiz. Tabir caizse, her iki değerlendirmenin neticelerini birbirine arzedeceğiz. Bir âyeti diğer âyetlerden, bir hadisi de diğer hadislerden bağımsız olarak değerlendirecek bütünlüklerini ihlal etmiş oluruz. Bu da bizi onları yanlış anlamaya, dolayısıyla arzın hatalı sonuç vermesine götürebilir.

Yukarıda, birisi âyetler, diğeri hadisler hakkında, iki defa kullandığımız "Konu ile ilgili" tabiri de problemlidir. Bu ilgili oluşun nasıl tesbit edileceği, ilgi derecesinin nasıl sınırlandırılacağı başlı başına bir meseledir. Zorlamalarla ilgiler kurulabileceği gibi bir takım sebeplerle bazı ilişkiler görülmeye bilir veya gözardı edilebilir. Başka bir ifade ile söylersek bütünlük açısından ilgili âyet ve hadisleri tesbit etmek büyük ölçüde subjektiviteye açıktır.

2. Âyet ve Hadislerin Arkaplanları İçerisinde Değerlendirilmesi

Kur'an'ı baştan sona, hadisleri de konularına göre tasnif edilmiş kitaplardan sırayla okuduğumuzda, her bir âyet ve hadisi Asr-ı

Saâdet'teki tarihî sürecin içerisine yerleştirmeye muvaffak olamayız. Âyetlerin nuzûl, hadislerin vurûd sırasına ve şartlarına göre tarihî süreçteki yerlerine yerleştirilebilmesi için, her birinin arkaplânını bilme zorunluluğu vardır. Yani her bir nassın Asr-ı Saâdet tablosunun bütünü içerisindeki yerini tesbit etmek gerekmektedir. Bunun için sadece sebab-i nuzûl ve sebab-i vürûd rivâyetleri yeterli değildir. Çünkü bunlar Asr-ı Saâdet'in tam bir fotoğrafını ortaya koymak için yetersizdir. Bundan da öte, bu tabloyu inşa yöntemine hizmet edecek tarzda değil, parçacı bir anlayışla, tek tek âyet ve hadislerin arkaplânını tesbit amacıyla literatüre geçirilmişlerdir. Bu fotoğrafı bütünlük içerisinde inşa edebilmek için yine bu rivâyetlerden de yararlanmak kaydıyla, tarihî her malzemeyi, tenkid süzgecinden geçirerek bir tarihçi gibi değerlendirmek lazımdır (2). Çünkü hem âyetler, hem de hadisler def'aten hukuk metinleri gibi vaz' edilmiş değillerdir. Her ikisi de 23 senelik Asr-ı Saâdet sürecinde, vâkıalar muvacehesinde, yaşanan hayata müdahale formunda sadır olmuşlardır. Bu gerçekler gözardı edilerek, tarihî bütünlüğünden koparılmış hadislerin, yine tarihî bütünlüklerinden koparılmış bir metin gibi algılanan âyetlere arzedilmesinden isabetli neticeler çıkmaz. Tarihî bütünlüğünden koparılmış âyet ve hadislerin kendi içlerinde bile çeliştiği görülecektir. Bu hususa bir sonraki maddede işaret edilecektir. Bundan da öte, tarihî bütünlüğünden koparılmış âyet ve hadislere istediğinizi söyletmek mümkündür. İslâm tarihinde ve günümüzde bunun örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Meselâ, "Müşrikleri Arap Yarımadası'ndan sürüp çıkarın" (3) hadisine ters düşen hadisler ve âyetler bulabileceğiniz gibi, muvafıklarını da bulabilirsiniz. Halbuki bu hadisin, İslâmiyet'in Arap Yarımadasına hâkim olup, yarımadanın dışına açılmanın hedeflendiği ve yarımadanın merkez üssü olma niteliği kazandığı Hz. Peygamber'in hayatının son döneminde söylendiğini tesbit ederseniz, aynı dönem ve şartlarda nâzil olan âyetlere arzetmenin gerekli olduğunu gayet kolaylıkla fark edebilirsiniz. Halbuki bu hadisi, müşriklerle iyi ilişkiler sürdürmeyi, müslümanlara dokunmadıkça onlara dokunmamayı tavsiye eden âyetlere arzederseniz çelişki görmeniz kaçınılmazdır.

3. İhtilâfu'l-Hadis ve Müşkilu'l-Kur'ân Açısından Yapılması Gereken Değerlendirmeler

Aslında bu konu bir önceki konu ile doğrudan bağlantılıdır. Fakat tam örtüşmediği meseleler olması ve klasik literatürde bu konu-

ların müstakil alt disiplinler olarak ele alınmış olması sebebiyle müstakil bir başlık altında incelenmesinin daha uygun olacağını düşündük. Âyetlerin ve hadislerin kendi içlerinde ihtilafı sadece tarihî süreçten kaynaklanmaz. Başka sebepler de vardır. Bu sebepler üzerinde durmak, saded haricine çıkmamıza yol açabilir. Biz sadece bu ihtilaflar gözönüne alınmadan arz yapılırsa hata edilebileceğini vurgulama amacıyla konuyu ele almaktayız. Âyetlerin ve hadislerin aralarındaki ihtilafın (teâruzun) nasıl giderileceği (cem', tercih, nesh, terk, tevakkuf) ve çözüm için hangi sıranın takib edileceği meselesi, İslâm âlimleri arasında önemli ihtilaflara yolamıştır. Mezheplerin de bu konularda metodolojik ihtilafları vardır. Neshin varlığını kabul etmeyen akımlar gibi, bazı çağdaş ihtilafların da bu problemin çözümünde etkili olacağını kaydetmek istiyoruz.

Bu yüzden herhangi bir hadisi, Kur'ân'a arz etmeden önce her iki tarafın kendi içinde te'âruz hâlinde olup olmadığını incelenmesi zorunludur. Âyetlerle hadis arasında teâruzu kontrol edecek olan arz işlemi ikinci merhalenin işidir. Bu arada arz yapan kişinin teâruzu gidermede benimsediği usûlün ve metodun arzda farklı sonuçlara götürebileceğini de unutmamak lazımdır. Hadisler arasındaki teâruzu; nesh, terk veya tevakkuf yoluyla çözen bir kişinin o hadisi Kur'ân'a arzı zaten anlamsızdır. Cem' ve te`vil yoluyla çözen bir kişi ise, yaptığı te`vile göre Kur'ân'a arzedeceğinden, farklı te`viller arzda farklı sonuçlar doğurabilir. Tercih hâlinde de herkes tercih ettiği hadisi Kur'ân'a arz etmek durumundadır. Dolayısıyla farklı tercihler, arzda da farklı sonuçlara götürecektir. Benzer durum Kur'ân' âyetleri arasındaki teâruzun çözümü ve bunun arza tesiri açısından söz konusudur. Meselâ birinin mensuh diye arza mesnet olarak görmediği bir âyete, başka biri mensuh saymadığı için herhangi bir hadisi arz edebilir. Veya insan hürriyeti ile ilgili ilk bakışta müte'âriz görünen âyetlerin cem' ve te`vilinde cebriye mezhebini iltizam eden bir kişi ile, mutezile mezhebini iltizam eden bir kişinin, insan hürriyetine dair muayyen bir hadisi Kur'ân'a arz etmesinden sonra varacağı sonuç aynı olmayacaktır.

4. Kur'ân' ve Sünnet Tasavvuru

Kur'ân' ve sünnet nedir, ne değildir? sorusunun cevabı, Kur'ân' ve sünnetin anlaşılması açısından çok önemlidir. Halbuki tarih boyunca ve günümüzde bu konuda müslümanlar arasında çok temelli ih-

tilaflar mevcuttur. Pek çok kişi, Kur'ân' ve sünneti, meselelere bire bir çözüm getiren kanun metinleri gibi algılamaktadırlar. Halbuki her iki nassın da tarihî yönleri vardır. Nasların tarihîliği konusundaki tartışmalardan sarf-ı nazar ederek belirtelim ki, nasların tarihîlikleri kabul edilse bile problem bitmemektedir. Bu sefer de neyin tarihî, neyin evrensel olduğunda ihtilaflar ortaya çıkmaktadır. "Kur'an, bugün inseydi nasıl bir Kur'ân olurdu, Hz. Peygamber bugün yaşasaydı ne yapardı?" sorularına girince zemin iyice kayganlaşmaktadır. Tarihselle evrenselin, şekil ile özün, vasıta ile gâyenin, değişeceklerle değişmeyeceğini tayin ve tesbitindeki bütün farklılıkların arz işlemini doğrudan etkileyeceği açıktır.

5. Anlayan Öznenin İrâdî ve İrâdî Olmayan Sübjektifliği

"Anlam" kavramını/olgusunu psikolojik, metodolojik ve felsefi açıdan ele aldığımızda birtakım problemlerle karşılaşmaktayız. Detaylara girmeden kısaca ifade etmek gerekirse, anlama büyük ölçüde "benmerkezli"dir. Kişi bir sözü veya metni kendi bilgi seviyesi, zihniyeti, kültürü, hayat tecrübesi, önyargıları, temel tercihleri doğrultusunda anlar. Anlayan öznenin tamamen bağımsız objektif bir anlama sözkonusu değildir. "Hermeneutique" denilen disiplin, anlamamanın bu tür problemleriyle uğraşır. Özellikle beşerî bilimlerde "anlama" kavramını esas alan "yorumcu yaklaşım" son zamanlarda dünya çapında büyük rağbet görmektedir. Kur'an' ve sünneti anlamada da ferd; zihniyetinin, kültürünün, önyargılarının, mezhebinin, meşrebinin tesiri altındadır. İnsanların zihinlerindeki kavramsal şemalar değiştikçe yorumları da değişmektedir. Nitekim Kur'ân tefsirinde farklı ekoller teşekkül etmiştir. Nasslardan bir sûfi ile bir zahir ehlinin anladığı çok yerde farklıdır. İki tür tefsirden birer örneğin geliştiği güzel bir mukayesesini bile bu durumu gayet açık bir şekilde ortaya koyacaktır.

Öte yandan nasslar, tarihî metinler mesabesinde. Nasları anlama durumunda olan bir kişi, bir tarihçinin karşı karşıya olduğu problemlere muhatabdır. Tarih, bugünden geriye doğru bir inşâdır. Önümüzde müşahhas bir tarih yoktur. Bizim, ferdî olarak, geçmiş olayları değerlendirerek geçmişini okuduğumuz ve tarihi böylece yazdığımız âşikârdır. Geçmiş, yaşanan zamanın sorunları ışığında görülmektedir. Tarihçinin başlıca işi, kaydetmek değil değerlendirmektir. Tarihî bir metni okuyan bir kişi, o metne duymak iste-

diklerini, duyabileceklerini söyler. Bir metni okumak demek, onu konuşurmak demektir. Bu konuşurma, metne sorulan sorular doğrultusunda olur. Belgeler, metinler kendi kendilerine konuşmazlar. Yerinde ve isabetli sorular sorulursa konuşturulabilirler. Peki bu sübjektifliğin belli ölçüde aşılması mümkün değil midir? Tabii ki, kişi mümkün olduğunca objektif olmaya çalışacaktır. Fakat biz burada arz yapan kişinin bu sübjektifliğin farkında olması gerektiğini ifade etmek için bunları söylemiş oluyoruz.

6. Seçmecilik

Bir ferd gerek yaşadığı dönemdeki, gerek geçmişteki sınırsız sayıdaki olgu ve olaylar içerisinde belli bir kısmıyla ilgilenmektedir. Kişinin ilgisini belirleyen unsurlar çok çeşitli ve komplekstir. Kişi ve ilgilendiği olaylar, karşılıklı birbirini etkilemektedir. Kur'an ve sünneti sadece birer metin olarak değil, tarihî olgular olarak göreceğsek, onları Asr-ı Saâdet'teki tarihî süreç içerisinde bir tabloya yerleştireceğsek, yani o döneme bir tarihçi gibi bakacaksek seçmeci olacağımızı da kabul etmek durumundayız. Bakınız bu konuda Tarihçi A. H. Carr ne diyor: "Tarihî olgular balıkçı tablasındaki balıklar gibi değil, okyanustaki balıklar gibidir. Tarihçinin ne yakalayacağı kısmen şansa fakat asıl avlanmak için okyanusun neresine gideceğine ve ne tür olta kullanacağına bağlıdır" (4). Kur'an ve sünneti sadece metin olarak algılıyorsak böyle bir problemimiz olmayabilir. Aksi halde böyle bir problemle yüzyüze olduğumuzun bilincinde olmak zorundayız. Arz yapan kişi de Kur'an' ve sünnete bir tarihçi gibi bakacak olursa böyle bir seçmecilik içinde olacağını gözardı etmemelidir.

Öte yandan bu seçmecilik hadisi, Kur'an'ın hangi âyetlerine veya hangi âyetlerden çıkan neticelere arzedeceğimiz konusunda da irâdî veya gayr-i irâdî seçmecilik sözkonusudur.

7. Kur'an-Sünnet İlişkisi ve Hz. Peygamber'in Kur'an Dışında Hüküm Koyma Yetkisi

Hz. Peygamber'in Kur'an dışında haram-helal kılma yetkisi olup olmadığı tartışma konusudur. Biz burada bu tartışmalara girecek değiliz. Konuyu ele alış amacımız, Kur'an'da olmayan bir hüküm

getiren (Kur'ân'da emredilmeyen bir şeyi, emreden, Kur'ân'da yasaklanmayan bir şeyi yasaklayan) bir hadis, Kur'ân'a aykırılık gerekçesiyle reddedilip reddedilemeyeceğidir. Meselâ, recm cezası, mürtedin ve livata yapanın öldürüleceği, Kur'ân'da geçmeyen yasak etler gibi konulardaki hadisler pek çok kişi tarafından Kur'ân'da böyle bir ceza, böyle bir yasak yok gerekçesiyle reddedilmektedir (5). Halbuki Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında helal ve haram hükmü koyabileceğini genel olarak prensipte kabul eden geçmiş âlimlerin çoğunluğu bu konularda bir problem görmemişlerdir. Yani bu tür hadisleri Kur'an'a aykırı diye reddetmemişlerdir. En azından bu tür tenkidler yapanlar azınlıktadır. Fakat günümüzde Kur'an'da olmayan ve hadislerle sabit hükümleri red eğilimi giderek yaygınlık kazanmaktadır. Biz bu gelişmeye, olumlu veya olumsuz olarak nitelemek için değil durum tesbiti açısından dikkat çekmek istiyoruz. Bu gelişmenin varacağı yer; hadisleri, hiçbir bağlayıcılığı olmayan sadece yol gösterici ve ışık tutucu tarihî malzemeler olarak görmektedir. Bir hadisçi olarak hadisleri savunma amacı güderek bunları söylemiyoruz. Sadece bu problemin enine boyuna tartışılması gerektiğini ifade etmek istiyorum. Bu konuda bizce Hz. Peygamber'in hangi sıfatla ve hangi ihtiyaçtan hareketle Kur'an dışında hüküm koyduğu üzerinde durulmalıdır. Hz. Peygamber, hiçbir sıfatla Kur'an dışında hüküm koyamayacaksa yani meselâ devlet reisi, komutan, yargıç, müctehid olarak Kur'an'da olmayan bir hüküm koyamayacaksa; bu yetkinin O'nun dışında kimseye de verilmemesi gerekir. Halbuki İslâm hukukuna az çok âşina olan herkes bilir ki bu yetki, başkalarına, değişik sıfatları hasebiyle verilmektedir. Meselâ, devlet reislerine, müctehidlere.

Bu noktada, Peygamber haram-helal hükmü koyamaz ama, başka değerlerde hükümler koyabilir, klâsik terimlerle söylersek peygamberin emirleri nedb, nehiyleri kerahet ifade eder deniliyorsa o takdirde tartışma, peygamberin otoritesi konusundan farklı bir konuya kayar. Çünkü İslâm hukûkunda, hadisle sabit hükümlere genelde haram ve helal denmeşi, peygamberin hüküm koyma otoritesini inkârdan değil, hadislerin mütevatir olmayışından dolayı zan ifade etmesindedir. Burada problem subûtun kat'îliği ve zannîliğidir. Aslında soruyu, "Peygamber'in hayattayken ashâbına haram ve helal kılma yetkisi var mıydı?" diye sorarsak meseleyi biraz daha netleştirmiş olabiliriz.

Bazıları da, "Peygamber Kur'an'da aslı olan konularda teferruata dair hükümler koyabilir; Kur'an'dan bir asla dayanmayan hüküm-

ler koyamaz" demektedirler. Mesalâ namaz, oruç, zekat, hac, evlenme, faiz gibi aslı Kur'an'da olup detayları Kur'an'da verilmeyen konularda sünnet hüküm koyabilir; ama, böyle olmayan konularda koyamaz, şeklinde bir ayırım yapılmaktadır. Fakat bu "asl" terimi de esnek bir terimdir. İstenirse sünnetteki her hükme Kur'an'dan "asl" bulunabilir. Çok ilginçtir ki, Peygamber'in emir ve hükümlerine itaatı emreden âyetler "asıl" olarak alınırsa, hadislerle sabit her hüküm bu asla irca' edilebilir. O takdirde de zaten Sünnetin Kur'an dışında hüküm getirip getiremeyeceği tartışmasına gerek kalmaz.

Eğer "asl"dan maksad, Kur'an'dan çıkarılan genel ilkeler ve dinin genel amaçları ise, yine sahih hadislerdeki her hükmü bunlardan birisine irca' edebilirsiniz. Meselâ, hadislerle sabit olup Kur'an'da olmayan katli cezalarını; dini, aklı, canı, nesli, malı koruma amaçlarından birine veya birkaçına ma'tûf olarak nitelendirebilirsiniz. Ama, aynı şekilde bu cezaları meselâ canı koruma ilkesine de aykırı görebilirsiniz.

Peygamber'in Kur'an dışında hüküm koyması meselesi doğrudan arz ile alâkalı değildir. Mesele temelde, Hz. Peygamber'in otoritesi meselesidir. Fakat bu konudaki görüş farkları hadislerin Kur'an'a arzından, taban tabana zıt sonuçlara ulaşılmasına yol açmaktadır.

8. Beşerî Kusurlar ve Yetersizlikler

Herhangi bir kişi gerek bilgisizlik, ihmalkârlık, gevşeklik, dikkatsizlik, yorgunluk gibi irâdî kusurlarından dolayı, gerekse beşer olmanın tabîî sonucu olan za'f ve yetersizliklerden dolayı âyet ve hadisleri yanlış anlayabilir. Bu da arzda hatalı sonuçlara götürebilir. Her arz işleminin bir beşer işi olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Son olarak şu hususlara dikkat çekmek istiyorum: Yukarıdaki sözü edilen problemlerin nasıl aşılacağı bu tebliğimizin konusu değildir. Fakat arza kalkışan her kişi bu problemleri çözmek, en azından çözdüğü konusunda gönül rahatlığı içerisinde olmak sorumluluğunda ve vebali altındadır. Hiç kimse, nassları Allah ve Rasûlü'nün maksadına uygun şekilde anladığını kat'î bir şekilde iddia edemez. Zaten böyle bir sorumluluğumuz da yoktur. Çünkü anlama ictihâdîdir. Ama arz esasta anlamaya dayanıyorsa, ki öyledir, hiç kimse bir hadisin Kur'ân'a aykırılığının kesinliğini iddia etmemelidir. O halde arz yapmayalım mı? Yapalım; ama, elde ettiğimiz sonu-

cun bize ait olduğunu, hata yapmış olabileceğimizi, karşıt görüşlerin de en az bizimki kadar saygı değer olduğunu unutmamalıyım.

Peki, biz bu tebliğimizde bu problemlere sadece dikkat çekmekle neyi amaçladık? İlk olarak, ilim câmiasından bunlar için çözüm önerileri getirmelerini bekliyoruz. İkincisi, arzın standart bir ölçme ve tenkid işlemi olmayıp, değişik yönlerden sübjektiviteye açık olduğunu vurgulamak istiyoruz. Bahsettiğimiz problemlerin çözümünde konsensüse ulaştığımız ölçüde arz amelîyesinin sübjektiflikten kurtulacağını, gerekli sorumluluğu ve titizliği taşımayan, heves ve özentî ile yapılan arz teşebbüslerinin -ilim câmiasının da meseleye sahip çıkması hâlinde- itibar görmeyeceğini düşünüyorum.

Saygılarımla...

DİPNOTLAR

1. Hadisin "Uğursuzluk yoktur..." şeklinde rivayetleri de vardır. Farklı varyantlar için bkz: Buhârî, Nikâh, 17, Cihad, 47, Tıb, 43, Edeb, 58, Müslim, Selam, nr: 110-120, Ebû Davud, Tıb, 24; Tirmizi, Edeb, 58; İbn Mâce, Nikâh, 55; Muvatta; İstizan, 21; Müsned, V, 335, 338.

2. Bu konuda ne kastedtiğimiz hakkında daha geniş bilgi için bkz: Polat, Salâhaddin, *Esbâb-ı Nüzûl Üzerine*, 3-5 Şubat 1995, Ankara'da Fecr Yayınevi tarafından düzenlenen Kur'an' Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

3. Buhârî, Cihad, 16, Cizye, 6, Meğazi, 83; Müslim, Vesâyâ, 20, Ebû Davud, İmare, 28, Dârimî, Siyer, 54; Müsned, I, 222.

4. Carr, A, *Tarih Nedir?* Terc: Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay. İst. , 1987, 33.

5. Kur'an'da yok gerekçesiyle reddedilen, hadislerle sâbit diğer meseleler için Yaşar Nuri Öztürk'ün "*Kur'an' daki İslâm*" isimli kitabına bakılabilir.